

ภาพ : www.motiartgaman.com

วิพากษ์ ทุนนิยม

จาก มุมมอง ของ ศาสนา

พระไพศาล วิสาโล

ทุนนิยมมิใช่เป็นแค่ระบบเศรษฐกิจเท่านั้น หากยังเป็นอุดมการณ์ที่ทรงอิทธิพลอย่างยิ่ง โดยเฉพาะในยุคที่เรียกว่าโลกาภิวัตน์ ดังนั้นจึงมีอิทธิพลต่อโลกทรรศน์และมุมมองเกี่ยวกับชีวิต รวมทั้งพฤติกรรมของผู้คนทั่วโลก อิทธิพลดังกล่าวเคยเป็นบทบาทของศาสนามาช้านาน แต่บัดนี้กำลังถูกท้าทายและทดแทนโดยทุนนิยมอย่างมีอาจมองข้ามไปได้

ทุนนิยมนั้นมีปรัชญาพื้นฐานอยู่ ๕ ประการ ประการแรก คือ ความเชื่อว่าถ้าทุกคนทำเพื่อประโยชน์ส่วนตนแล้ว ในที่สุดจะเกิดประโยชน์ต่อส่วนรวม ยกตัวอย่างเช่น การที่เรามีข้าวกิน มีดินสอใช้ มีรถยนต์ขับ มีชีวิตที่สะดวกสบาย ก็เพราะว่าทุกคนทำเพื่อประโยชน์ส่วนตัวทั้งนั้น ตั้งแต่ชาวนา กรรมกร คนขับรถ พนักงานบริษัท ห้างร้าน ทุกคนทำเพื่อประโยชน์ส่วนตัว เช่น อยากมีเงินใช้ อยากรวย อยากอยู่สบาย ก็เลยพากันเอาของมาขาย หรือมารับจ้าง จึงทำให้สังคมมีสิ่งต่างๆ ใช้สอยไม่ขาดแคลน ไม่ว่าจะข้าวปลาอาหาร สิ่งอำนวยความสะดวก นี่คือประโยชน์ที่เกิดกับส่วนรวม

พูดอีกอย่างคือ ทุนนิยมเชื่อว่าความเห็นแก่ตัวเป็นพลังสำคัญที่ผลักดันให้เกิดความเจริญก้าวหน้าในสังคมได้ โดยเฉพาะในทางเศรษฐกิจ ด้วยเหตุนี้ทุนนิยมจึงพยายามกระตุ้นให้ผู้คนเกิดความเห็นแก่ตัวหรือใช้ความเห็นแก่ตัวเป็นพลังขับเคลื่อนเศรษฐกิจให้เจริญก้าวหน้า ทั้งในแง่การผลิต การจำหน่ายจ่ายแจก และ

การบริโภค ทั้งหมดนี้จะทำให้เกิดสิ่งที่เรียกว่าความเจริญในที่สุด เป็นความเจริญโดยเกิดจากสิ่งที่เรียกว่า “มือที่มองไม่เห็น” (Invisible Hand)

ความคิดเช่นนี้ต่างจากหลักศาสนาอย่างชัดเจน เพราะศาสนาเชื่อว่า แม้มนุษย์เรามีความเห็นแก่ตัวแต่เราไม่ควรจะกระตุ้นความโลภ หรือกระตุ้นการแสวงหากำไรอย่างไม่มีที่สิ้นสุด เพราะจะกลายเป็นโทษต่อสังคมในระยะยาว ศาสนาจึงมุ่งลดความเห็นแก่ตัวให้เหลือน้อยที่สุดหรือควบคุมให้อยู่ในขอบเขต

ประการที่ ๒ คือ การเน้นบทบาทของตลาด ตลาดในที่นี้ไม่ได้หมายถึงสถานที่ เช่น ตลาดสด หรือตลาดนัด แต่หมายถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้ผลิตกับผู้บริโภค หรือ การซื้อการขาย เมื่อมีการซื้อ การขายเกิดขึ้นก็เรียกว่าตลาด ตลาดเป็นสิ่งที่ต้องมีมาทุกยุคทุกสมัย แต่ว่าทุนนิยมจะให้ความสำคัญกับตลาดมากเป็นพิเศษ เพราะมันเกี่ยวข้องกับเสรีภาพอย่างหนึ่งของมนุษย์ ซึ่งจะได้กล่าวต่อไป

ตลาดมีบทบาทอย่างไร บทบาทอย่างหนึ่งก็คือ การทำให้สิ่งต่างๆ แปรสภาพเป็นสินค้า คือ ตีค่าเป็นตัวเงินได้ ถ้าตีค่าเป็นตัวเงินไม่ได้ก็ซื้อขายไม่ได้ อะไรที่จะซื้อขายได้มันต้องถูกตีค่าเป็นตัวเงินก่อน ไม่ว่าจะสิ่งนั้นจะเป็นข้าวปลาอาหาร บ้านเรือน ที่ดิน การที่ทุนนิยมเน้นบทบาทของตลาดมาก ทำให้เงินหรือกำไรกลายเป็นคุณค่าที่สำคัญเหนือคุณค่าอย่างอื่น

ในระบบทุนนิยม อะไรก็ตามที่แลกเปลี่ยนหรือตีค่าเป็นตัวแทนเงินไม่ได้ ถือว่าไม่มีคุณค่า ด้วยเหตุนี้ สิ่งที่เป็นนามธรรม เช่น ความรัก คุณธรรม จึงไม่มีความสำคัญ เพราะตีค่าเป็นตัวแทนเงินไม่ได้

อย่างไรก็ตาม การขยายตัวของทุนนิยมในปัจจุบัน ทำให้มีการพยายามแปรทุกอย่างให้เป็นสินค้าหรือตีค่าเป็นตัวแทนเงินได้ เช่น พระพุทธรูป หรือสัญลักษณ์ทางศาสนา เดิวนั้นนอกจากจะเอามาขายกันอย่างโจ่งแจ้งแล้ว ยังเอาสิ่งเหล่านี้มาใช้ในการโฆษณาหรือเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ เช่น เอามาประดับโรงแรม ประเพณีต่างๆ ก็กำลังกลายเป็นสินค้า เช่น ประเพณีบุญบั้งไฟ ลอยกระทง มีการประคองโฆษณาเพื่อขายนักท่องเที่ยว ประเพณีได้ถ้าไม่สามารถขายนักท่องเที่ยว หรือไม่สามารถกระตุ้นเศรษฐกิจได้ถือว่าไม่มีคุณค่าสำหรับทุนนิยม ซึ่งก็หมายความว่าปล่อยให้หายไปเอง

แต่ที่น่ากลัวยิ่งกว่านั้นก็คือ แม้กระทั่งเด็ก ผู้หญิงก็กำลังถูกแปรเป็นสินค้า มีการตีค่าเป็นตัวแทนเงินเพื่อซื้อขายกัน ทั้งอย่างเปิดเผยและไม่เปิดเผย เช่น การซื้อขายผู้หญิงและเด็กไปเป็นโสเภณี หรือไปทำงานในโรงงานนรก ซึ่งเวลานี้ไปไกลถึงขั้นซื้อขายข้ามชาติ นอกจากนี้ยังมีการซื้อขายอวัยวะมนุษย์ มีทั้งการซื้อขายโดยเจ้าตัวรับรู้ และซื้อขายโดยเจ้าตัวไม่รับรู้ เช่น ไปผ่าตัดในโรงพยาบาลออกมาปรากฏว่าไตหายไปข้างหนึ่ง หรือบางทีก็ถึงกับฆ่าเด็กเพื่อเอาอวัยวะของเด็กไปขาย

ภาพ : www.pittonstation.net

การขยายตัวของตลาดในระบบทุนนิยม จึงทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างไม่ว่ารูปธรรมหรือนามธรรมกลายเป็นสินค้าไปหมด อย่างที่เราเองบางทีก็นึกไม่ถึง ทุนนิยมทำให้คุณสมบัติที่ตีค่าเป็นตัวแทนเงินเท่านั้นที่มีความสำคัญ

อะไรที่ตีค่าไม่ได้หรือไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ในทางกระตุนเศรษฐกิจ จะถือว่าไม่สำคัญ และอาจไม่ควรมียอยู่ในโลกด้วยซ้ำ

เหตุผลส่วนหนึ่งที่ศาสนาถูกวิจารณ์ในสมัยหนึ่งก็เพราะศาสนาไม่มีบทบาทในการกระตุ้นเศรษฐกิจ โดยเฉพาะพระหรือนักบวชเป็นพวกที่ไม่ก่อให้เกิดผลผลิต จึงถือว่าไม่มีประโยชน์ อันนี้เป็นความเชื่อสมัยหนึ่ง แต่เวลานี้ก็ได้เปลี่ยนไปแล้ว ทุนนิยมปรับตัวได้เก่งมากจนกระทั่งสามารถที่จะเอาศาสนาเข้ามาเกี่ยวพันทุนนิยม ตัวอย่างที่ชัดเจนได้แก่ ลาสเวกัสซึ่งเป็นแหล่งคาสิโนระดับโลก ในสายตาของคนทั่วไปอาจมองว่าเป็นเมืองบาป แต่รู้หรือไม่ว่าลาสเวกัสมีโบสถ์เยอะมารวมๆ ๖๐๐ แห่ง โบสถ์เหล่านั้นนอกจากจะมีไว้เพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยวให้มาแต่งงานที่ลาสเวกัสแล้ว ยังมีไว้เพื่อคุ้มครองคนให้อยู่ในความปกติสุข เพราะว่าคนที่ไปเที่ยวบ่อนคาสิโนส่วนใหญ่จะเครียด เพราะแพ้นั้น บางคนถึงกับล้มละลาย พอล้มละลายแล้วก็อาจจะฆ่าตัวตาย หรือไม่ก็ก่ออาชญากรรม เช่น ปล้น ฆัง ซึ่งถ้าเกิดขึ้นบ่อยๆ ก็ทำให้ลาสเวกัสชื่อเสียงในทางไม่ดี ไม่มีใครอยากมาเที่ยวลาสเวกัส เงินทองก็หดหาย ดังนั้นลาสเวกัสจำเป็นต้องอาศัยศาสนามาช่วยกลมเกลียวเตือนสติคนพินันเหล่านั้นไม่ให้ฆ่าตัวตายหรือก่ออาชญากรรม

สิ่งที่เกิดขึ้นก็คือบรรยากาศการท่องเที่ยวดีขึ้น เพราะฉะนั้นเงินก็ไหลมาเทมา นี่เป็นตัวอย่างหนึ่งที่ชี้ให้เห็นว่าตอนนี้ทุนนิยมยอมรับศาสนาว่ามีประโยชน์ เพราะช่วยส่งเสริมให้เกิดบรรยากาศการท่องเที่ยวที่ดี ทำให้สังคมไม่ปั่นป่วนจนกระทั่งเศรษฐกิจตกต่ำ

อย่างไรก็ตามศาสนาไม่ได้มีบทบาทเพียงแค่นี้ เครื่องมือรับใช้เศรษฐกิจ หน้าที่ของศาสนา คือ การพาคนให้อยู่เหนือเศรษฐกิจ ไม่เห็นเศรษฐกิจเป็นเรื่องใหญ่ที่สุดของชีวิต และไม่มองว่าจำเพาะสิ่งที่ตีค่าเป็นตัวแทนเงินได้เท่านั้นที่สำคัญ มีหลายสิ่งในชีวิตที่ตีค่าเป็นตัวแทนเงินไม่ได้ แต่มีความสำคัญมาก เช่น คุณธรรม ความศรัทธาในสิ่งดีงาม ความรัก ความเมตตา ความซื่อสัตย์

ประการที่ ๓ ทุนนิยมจะให้ความสำคัญอย่างมากกับการผลิตเพื่อขาย การที่ตลาดจะขยายตัวได้ต้องมีสินค้ามาวางขายมากๆ ดังนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องมีการผลิตสิ่งของต่างๆ มาขาย แต่ถ้าผู้คนนิยมผลิตเพื่อจุนเจือแบ่งปันกัน นั่นเป็นสิ่งที่ทุนนิยมไม่ประสงค์ ทุนนิยมจะบอกว่าคุณสามารถสร้างบ้านได้ คุณควรไปรับจ้างสร้างบ้านให้คนอื่น เศรษฐกิจถึงจะเติบโต แต่ถ้าคุณไปช่วยสร้างบ้านให้คนอื่นเปล่าๆ ฟรีๆ มันจะไม่มีประโยชน์ต่อทุนนิยมเลย เพราะไม่มีการซื้อขายเกิดขึ้น เงินไม่หมุนเวียน

ก็หมายความว่า การให้ทานหรือความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่มีเนื้อที่น้อยมากในระบบทุนนิยม

ในทานองเดียวกัน การพึ่งตนเองก็เป็นสิ่งที่ทุนนิยมไม่สนับสนุน ถ้าบ้านคุณพัง คุณควรไปจ้างคนอื่นมาซ่อม ไม่ใช่ลงมือซ่อมเองเพราะมันไม่ทำให้เกิดการเติบโตในแง่รายได้ ด้วยเหตุนี้ที่โด่งดังตามที่มีการพึ่งตนเองอย่างในชุมชนชนบท ทุนนิยมต้องเข้าไปเพื่อทำให้ชุมชนเหล่านี้สูญเสียความสามารถในการพึ่งตนเอง ทุนนิยมจะไปบอกว่า ถ้าคุณผลิตข้าวก็ขอให้ผลิตข้าวอย่างเดียว คุณไม่ต้องทอผ้า ถ้าคุณอยากได้ผ้าคุณก็ไปซื้อมาใส่ ผลก็คือในที่สุดชาวบ้านก็ทอผ้าไม่เป็น และต่อมาก็ไม่สามารถรักษาตนเองได้ ถ้าคุณป่วยคุณต้องไปหาหมอหรือไม่ก็ไปซื้อยามากิน แต่ถ้าคุณรักษาตัวเองหรือปลูกสมุนไพรเอง ทุนนิยมไม่สนับสนุน เพราะไม่เป็นผลดีสำหรับทุนนิยม

แต่สำหรับศาสนา การช่วยเหลือเกื้อกูลกันเป็นเรื่องสำคัญ รวมทั้งการให้ทานแก่กัน ขณะเดียวกันก็เห็นว่า การพึ่งตนเองเป็นสิ่งสำคัญด้วยเช่นกัน พระพุทธเจ้าถึงกับตรัสว่า “ตนนั้นแลเป็นที่พึ่งแห่งตน” การพึ่งตนในที่นี้ แม้จะไม่ได้เจาะจงในเรื่องเศรษฐกิจก็ตาม

ประการที่ ๔ ทุนนิยมเชื่อในเรื่องของเสรีภาพที่มีพื้นฐานมาจากอำนาจทางเศรษฐกิจ ทุนนิยมเชื่อในเรื่องเสรีภาพมากและเสรีภาพที่สำคัญก็คือเสรีภาพทางเศรษฐกิจ เช่น เสรีภาพในทรัพย์สินเอกชน รวมทั้งเสรีภาพในการผลิต ในการครอบครองปัจจัยการผลิต ในการประกอบธุรกรรม และที่ขาดไม่ได้คือเสรีภาพในการซื้อขายและการบริโภค ทุนนิยมถือว่าเสรีภาพเหล่านี้เป็นปัจจัยพื้นฐาน หรือหลักประกันของเสรีภาพด้านอื่นๆ ของมนุษย์ เสรีภาพอย่างอื่น เช่น เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น หรือเสรีภาพในชีวิต ไม่มีความหมายตรงใดที่ไม่มีเสรีภาพทางเศรษฐกิจเป็นตัวรองรับ

ประเด็นนี้พุทธศาสนาไม่เห็นด้วย เพราะเราเชื่อว่าเสรีภาพที่แท้จริงเป็นเสรีภาพภายใน เป็นเสรีภาพในทางจิตวิญญาณมากกว่า ถ้าคุณไม่มีเสรีภาพในทางจิตวิญญาณแล้วคุณก็กลายเป็นทาสของเงินหรือวัตถุ ทุนนิยมไม่มีแนวคิดในเรื่องการเป็นทาสของเงิน แต่เชื่อว่าเสรีภาพของคุณจะมั่นคงได้ต่อเมื่อคุณมีทรัพย์สินอยู่ในมือมากพอ และมีเสรีภาพที่จะเอาไปใช้ทำอะไรก็ได้ สังคมใดที่ไม่เอื้อให้มีกรรมสิทธิ์เอกชน สังคมนั้นจะเป็นสังคมทาส

ฮาย็คเป็นนักคิดชาวออสเตรียที่มีชื่อเสียงมาก เขาเป็นปรมาจารย์ทางด้านเศรษฐกิจแบบเสรีนิยม เป็นคู่แข่งของเคนส์ เคนส์นั้นเชื่อในเรื่องของการแทรกแซงตลาดโดยรัฐ แต่ฮาย็คเห็นว่าเสรีภาพต้องมาก่อนและเสรีภาพ

ทางเศรษฐกิจเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง เขาเรียกสังคมที่ประชาชนไม่มีเสรีภาพทางเศรษฐกิจว่าเป็นสังคมแห่งทาสกรรมกร (Serfdom) เขาเขียนหนังสือชื่อ From Slavery to Serfdom ในหนังสือเล่มนี้เขาต่อต้านระบบเศรษฐกิจที่ไม่ให้ตลาดเป็นปัจจัยหลักหรือไม่สนับสนุนตลาดเสรี ในทัศนะของเขา ระบบเศรษฐกิจแบบนั้นมีแต่จะทำให้ผู้คนกลายเป็นทาสกรรมกร พุดอีกอย่างหนึ่งความเป็นทาสเกิดขึ้นเมื่อผู้คนไม่มีเสรีภาพทางเศรษฐกิจ

ประการที่ ๕ คือ เรื่องความสุข ทุนนิยมเชื่อว่าความสุขเกิดจากการบริโภคและการครอบครองทรัพย์สิน ยิ่งมีมากหรือเสพมากเท่าไร ก็ยิ่งมีความสุข นี่เป็นการมองความสุขในแง่เดียว พุทธศาสนาไม่ปฏิเสธความสุขจากวัตถุ พุทธศาสนายอมรับความสุขจากการใช้ทรัพย์สิน รวมทั้งความสุขจากการไม่มีหนี้ แต่พุทธศาสนาเห็นว่ายิ่งมีความสุขที่ลึกไปกว่านั้น เป็นความสุขที่นอกเหนือจากการมีทรัพย์สินหรืออามิสได้แก่ นิรามิสสุข คือ สุขที่ไปพ้นจากวัตถุสิ่งเสพ แต่ทุนนิยมมองไม่เห็นหรือไม่เชื่อว่ามีความสุขที่ไม่เกี่ยวข้องกับวัตถุ

เพราะฉะนั้นเมื่อพูดถึงสภาพที่พึงปรารถนา ไม่ว่าจะระดับบุคคลหรือประเทศทุนนิยมจึงมองว่าจะต้องมีทรัพย์สินหรือความมั่งคั่งให้มากที่สุด ความเจริญก้าวหน้าของชาติหรือของบุคคล ขึ้นอยู่กับว่าคุณมีเงินเดือนเท่าไร คุณมีรถยนต์กี่คัน มีบ้านกี่หลัง มีเศรษฐกิจเติบโตกี่เปอร์เซ็นต์ ถ้าปีนี้ประเทศเจริญเติบโต ๕% ขณะที่ปีที่แล้วเจริญเติบโต ๑๐% ถือว่าถอยหลัง เขาไม่สนใจว่าปีที่แล้วมีคนฆ่ากันตายเท่าไร ฆ่าตัวตายก็มากขึ้น เพิ่มขึ้นหรือลดลง ตัวเลขอย่างนั้นเขาไม่สนใจว่าเป็นเครื่องวัดความเจริญของชาติหรือไม่ ถ้าจะวัดก็ดูที่การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลัก เช่น การเจริญเติบโตของจีดีพีหรือการขยายตัวของรายได้ พุดง่ายๆ คือ รวยขึ้นหรือจนลง

เขาไม่สนใจว่าปีที่แล้วมีคนฆ่ากันตายเท่าไร ฆ่าตัวตายก็มาน้อย เพิ่มขึ้นหรือลดลง ตัวเลขอย่างนั้นเขาไม่สนใจว่าเป็นเครื่องวัด ความเจริญของชาติหรือไม่ ถ้าจะวัดก็ต้องดูที่ การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลัก เช่น การเจริญเติบโตของจีดีพี หรือการ ขยายตัวของรายได้

ทั้งหมดนี้คือปรัชญาพื้นฐาน ๕ ประการของทุนนิยมคือ

๑) การกระตุ้นความโลภและเน้นประโยชน์ส่วนตน ความเห็นแก่ตัวเป็นสิ่งที่ต้องส่งเสริมให้มากๆ เพื่อจะได้เกิดความเจริญ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นคนแรกที่เริ่มให้มีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมตามแนวคิดของอเมริกาเมื่อปี ๒๕๐๔ จอมพลสฤษดิ์ พบว่าคำสอนของพุทธศาสนาที่เน้นเรื่องการสันโดษ เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาเศรษฐกิจมาก ดังนั้น จึงมีคำสั่ง “ขอร้อง” พระทั่วประเทศว่าอย่าสอนเรื่องสันโดษ เพราะจะขัดขวางการเจริญเติบโตของประเทศ สันโดษหมายถึง ความพอใจในสิ่งที่ตนมี แต่ตอนนั้นนโยบายของจอมพลสฤษดิ์ คือ การพัฒนาเศรษฐกิจ โดยมีคำขวัญว่า “งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข” ซึ่งก็คือการกระตุ้นให้คนไทยอยากรวย และขยันหาเงินให้ได้เยอะๆ ในยุคนั้นยังมีคำขวัญอีกว่า “น้ำไหลไฟสว่าง ทางดี มีงานทำ” คำขวัญเหล่านี้รวมเอาหัวใจของทุนนิยมไว้นั้นก็คือ คุณต้องทำงานมากๆ ให้มีเงินเยอะๆ แล้วคุณก็มีความสุข ส่วนประเทศก็จะเจริญ ไปทางไหนก็มีแต่ไฟสว่าง ทางดี มีงานทำ

๒) การเน้นเรื่องตลาด ต้องให้ตลาดแทรกซึมไปทุกหนแห่งทั่วประเทศ เพื่อเอาทุกอย่างมาแปรเป็นสินค้า จนแม้แต่ประเพณี วัฒนธรรม ศาสนา มนุษย์ก็กลายเป็นสินค้าที่ตีค่าเป็นตัวเงิน หรือเอามาขายได้

๓) การเน้นเรื่องการผลิตเพื่อการซื้อขาย ไม่สนับสนุนการผลิตเพื่อเอื้อเพื่อเกื้อกูล หรือการพึ่งตนเอง ใครทำอะไรได้ ต้องเอาไปขาย อย่าไปทำให้คนอื่นฟรีๆ หรือพึ่งตนเองจนไม่ซื้อจากใครเลย

๔) การเน้นเรื่องเสรีภาพทางเศรษฐกิจ ไม่ว่าจะเสรีภาพในการผลิต การจำหน่ายจ่ายแจก การบริโภค และการซื้อขาย รวมถึงเสรีภาพในทรัพย์สินส่วนบุคคล โดยถือว่าเป็นพื้นฐานสำคัญที่สุดของเสรีภาพมนุษย์

๕) การเน้นความสุขที่เกิดจากการบริโภค และครอบครองวัตถุ โดยมองข้ามความสุขทางจิตใจที่ไม่อิงวัตถุ มองจากมุมของพุทธศาสนาแล้ว จะเห็นความแตกต่างได้มาก เพราะพุทธศาสนา มองว่าความเจริญไม่ว่าของบุคคลและของประเทศมี ๔ มิติ ได้แก่ ความเจริญทางกายหรือทางวัตถุ ความเจริญในเรื่องของความสัมพันธ์หรือความประพฤติ ความเจริญในทางจิต และความเจริญในทางปัญญา

เมื่อเอากรอบนี้มาดูการพัฒนาในรอบหลายทศวรรษภายใต้ระบบทุนนิยม จะเห็นได้ว่ามีข้อบกพร่องมาก มองในแง่วัตถุหรือทางกายภาพอย่างเดียว จะเห็นว่าช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจนมีมากขึ้น ความยากจนไม่ได้ลดลงเลยแม้จะอยู่ในยุคโลกาภิวัตน์ ตรงข้ามช่องว่างกลับถ่างกว้างขึ้น โดยเฉพาะคนรวยกับคนจนในประเทศเดียวกันเท่านั้น แต่ยิ่งรวมไปถึงช่องว่างระหว่างประเทศที่ร่ำรวยกับประเทศที่ยากจน ดังจะเห็นได้ว่า คนที่รวยที่สุดในโลก ๓ คน มีทรัพย์สินรวมกันแล้วมากกว่าผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศหรือจีดีพีของประเทศที่ยากจนที่สุดในโลก ๔๘ ประเทศ เสียอีก และถ้าเอาสินทรัพย์ของคนรวยที่สุดในโลก ๓๒ คน มารวมกันจะมีจำนวนมากกว่าจีดีพีของประเทศในเอเชียใต้ทั้งหมดรวมกัน จะเห็นได้ว่ายิ่งพัฒนามากขึ้น คนรวยก็รวยขึ้น คนจนก็จนลง และช่องว่างก็ถ่างกว้างขึ้น

เรื่องนี้อาดัม สมิท ซึ่งถือว่าเป็นบิดาแห่งทุนนิยมเมื่อเกือบ ๓๐๐ ปีที่แล้ว เคยพูดว่าเมื่อมีคนรวย ๑ คน จะมีคนยากจนเพิ่มขึ้น ๕๐๐ คน ทุกครั้ง ทุนนิยมทำให้มีคนรวยมากขึ้นก็จริง แต่คนยากจนกลับเพิ่มมากกว่า ถ้ามองว่าศาสนายอมรับตรงนี้ได้ไหม เรายอมรับช่องว่างแห่งความไม่เท่าเทียมอย่างนี้ได้หรือไม่ อาดมาคิดว่าคงจะไม่ได้

มองในแง่ของสิ่งแวดล้อมก็เห็นได้ชัดเจนว่าเมื่อมีการพัฒนามากขึ้นๆ สิ่งแวดล้อมกลับเลวลงไปเรื่อยๆ มลภาวะแพร่ระบาด ทรัพยากรธรรมชาติก็ร่อยหรอ เกิดปัญหาในระดับโลก เช่น ปรากฏการณ์เรือนกระจก น้ำแข็งขั้วโลกกำลังละลาย ระดับน้ำทะเลสูงขึ้น

ในแง่ความสัมพันธ์ทางสังคมก็เห็นได้ชัดว่าแยลง อาชญากรรมและการเอาเปรียบมีมากขึ้น ความสัมพันธ์ราวฉาบ แม้กระทั่งครอบครัวก็เห็นห่างกันเรื่อยๆ เกิดช่องว่างระหว่างพ่อแม่กับลูก ครูกับศิษย์ หมอกับคนไข้ พระกับโยม กลายเป็นความสัมพันธ์ที่มีผลประโยชน์เป็นตัวเชื่อม ไม่ใช่ความรักความไว้วางใจเหมือนก่อน นี่เป็นความสัมพันธ์ที่ศาสนายอมรับไม่ได้หรือไม่เห็นด้วย

ประการสุดท้ายคือ เรื่องของจิตใจ ดังที่ได้พูดไว้แล้วว่า สิ่งหนึ่งที่ทุนนิยมปลูกฝังลงไปจิตใจของผู้คนก็คือ ความเชื่อว่าคุณค่าความสุขเกิดจากการบริโภค ความเชื่อเช่นนี้ทำให้เกิดโรคชนิดใหม่ขึ้นมา ซึ่งเป็นโรคที่แก้ได้ยากยิ่งกว่าเอชไอวี ในเมืองไทยเรามีคนเป็นโรคเอชไอวีไม่ถึงล้านคน แต่ก็ยังน้อยกว่าคนที่เป็โรคที่ว่า โรคนี้กำลังแพร่กระจายไปทั่วโลก คนที่เป็นโรคนี้เอาตามาเชื่อว่ามีไม่น้อยกว่า ๖,๐๐๐ ล้านคน โรคนี้คือ “โรคอยากรวย” โรคอยากรวยเป็นโรคที่กักต้อนมนุษย์มาก และบ่อนทำลายสังคมทั้งสังคม จะเห็นได้ว่าเดี๋ยวนี้ใครต่อใครคอร์ปชั่นก็เพราะอยากรวย ตัดไม้ทำลายป่าก็เพราะอยากรวย แม้แต่ขายตัวก็เพราะอยากรวย หรืออยากมีเงินไปซื้อโทรศัพท์มือถือ ค่าฝุ่นเฮโรอีนก็เพราะ...อยากรวย

พูดอย่างนี้ไม่ได้หมายความว่าคนสมัยก่อนไม่มีความโลภ คนสมัยก่อนก็มีความโลภเหมือนคนสมัยนี้ แต่เขาก็รู้ว่ามีเงินมากๆ ก็ไม่รู้จะไปทำอะไร เพราะไม่มีอะไรจะให้ซื้อมากนัก เมื่อสมเด็จพระยาตากษานักขัตติยราชูปถัมภ์ไปขออนุญาตเมื่อ ๑๐๐ กว่าปีก่อน ท่านเข้าไปในหมู่บ้านแห่งหนึ่ง ปรากฏว่าชาวบ้านที่นั่นอยากกินอยากใช้อะไร เขาก็ทำเองได้หมดแทบทุกอย่าง มีของไม่กี่ย่างที่ต้องซื้อจากข้างนอก เช่น ไม้ขีดไฟ ในสังคมแบบนี้ชาวบ้านไม่รู้จะเอาเงินไปทำอะไร เพราะมีทุกอย่างเท่าที่ต้องการ ผิดกับคนสมัยนี้ที่มีเงินเท่าไรก็ไม่รู้จักพอ เพราะสิ่งที่คุณจะสามารถซื้อได้ในตลาดมันมีมากมายมหาศาล มีเงินเท่าไรก็ซื้อไม่หมด เพราะสมัยนี้สามารถผลิตอะไรต่ออะไรมาขายได้มากมาย ผิดกับสมัยก่อนที่ของที่เขาผลิตเพื่อขายมีไม่มาก ซื้อไม่กี่ย่างก็พอแก่ความต้องการแล้ว เลยไม่รู้จะมีเงินมากๆ ไปทำไม คนจึงไม่อยากรวย

คนสมัยก่อนหากได้เงิน ๑๐๐ บาท ด้วยการถางหญ้า ๑๐ ไร่ ได้ไร่ละ ๑๐ บาท วันดีคืนดีค่าถางหญ้าเพิ่มขึ้นเป็นไร่ละ ๒๐ บาท ถ้าเป็นคนสมัยนี้ก็จะยังคงถาง ๑๐ ไร่เหมือนเดิมเพื่อจะได้เงิน ๒๐๐ บาท หรืออาจจะถางมาก

โรคอยากรวยเป็นโรคที่กักต้อนมนุษย์มาก และบ่อนทำลายสังคมทั้งสังคม จะเห็นได้ว่าเดี๋ยวนี้ใครต่อใครคอร์ปชั่นก็เพราะอยากรวย ตัดไม้ทำลายป่าก็เพราะอยากรวย แม้แต่ขายตัวก็เพราะอยากรวย หรืออยากมีเงินไปซื้อโทรศัพท์มือถือ ค่าฝุ่นเฮโรอีนก็เพราะ...อยากรวย

ขึ้นเป็น ๑๕ ไร่ เพื่อจะได้มีเงิน ๓๐๐ บาท แต่คนสมัยก่อนจะถางไร่แค่ ๕ ไร่เท่านั้น เพราะเขาต้องการแค่ ๑๐๐ บาทเหมือนเดิม เขาไม่สนใจที่จะได้เงินมากกว่าเดิม หรืออยากรวย เขาต้องการเงินเท่าที่จำเป็น เมื่อได้เท่าที่จำเป็นแล้วก็ไม่ได้ดิ้นรนหาต่อไป นี่ไม่ใช่พฤติกรรมของคนไทยเท่านั้นยุโรปก่อนสมัยทุนนิยมก็เป็นเช่นนี้

แต่ทุนนิยมและบริโภคนิยมทำให้เกิดความโลภและอยากรวยขึ้นมา ซึ่งทำให้คนมีความทุกข์และเกิดปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างกันมากขึ้น รวมทั้งก่อปัญหาทางด้านสิ่งแวดล้อมดังที่กล่าวมาข้างต้น นอกจากนั้นยังก่อให้เกิดปัญหาใหม่ๆ ตามมามากมาย เช่น การขยายตัวของเศรษฐกิจใต้ดิน (Under Ground Economy) หรือเศรษฐกิจแบบผิดกฎหมาย ได้แก่ การค้ายาเสพติด การพนัน การค้าผู้หญิง รวมทั้งการการลักลอบพาคนข้ามประเทศอย่างผิดกฎหมาย ตอนนี้งากำลังเป็นปัญหาไปทั่วโลกควบคู่กับกระแสโลกาภิวัตน์

เศรษฐกิจชนิดนี้ได้ประโยชน์จากกระแสโลกาภิวัตน์มาก เช่น สามารถโอนเงินไปยังประเทศต่างๆ ได้ง่ายขึ้น สามารถที่จะลงทุนหรือคนไปสร้างเครือข่ายระดับชาติได้ เช่น แก๊งค์อันธพาลหรือโสเภณีจากรัสเซียและจีนเข้ามาหากินในเมืองไทย ส่วนคนไทยก็ถูกหลอกหรือหลบลหนีไปเป็นโสเภณีที่ญี่ปุ่นหรือไต้หวัน ยังไม่ต้องพูดถึงการลักลอบเอายาเสพติดจากเมืองไทยไปขายที่ไนจีเรีย ปัจจุบันเครือข่ายมิถุนาชีพข้ามชาติก่อให้เกิดเงินหมุนเวียนอย่างใหญ่โตมหาศาล เราไม่สามารถจะรู้เลยว่าเศรษฐกิจใต้ดินมีสัดส่วนเท่าไรของผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ แต่สหประชาชาติเคยทำวิจัยและพบว่ามันมีมูลค่ามหาศาลมาก

นี่คือผลพวงอย่างหนึ่งที่ไม่ได้ตั้งใจของทุนนิยมซึ่งควบคุมได้ยากมาก ผลประโยชน์อย่างมหาศาลจากเศรษฐกิจแบบทำให้การเมือง สังคม และวัฒนธรรมผิด

เพี้ยนไป ปัจจุบันผู้มีอิทธิพลจากเศรษฐกิจผิดกฎหมายสามารถมีอิทธิพลในทางการเมือง เช่น ชื่อนักการเมืองหรือแม้แต่ผู้พิพากษา ใครที่ดูหนังเรื่อง Traffic จะเห็นเลยว่าพ่อค้ายาเสพติดสามารถซื้อวุฒิสมาชิก ส.ส. ผู้พิพากษา และตำรวจในสหรัฐอเมริกาได้ไม่ยาก ในญี่ปุ่นและอิตาลี แก๊งค์ยาสูบและมาเฟียก็มีนักการเมืองหรือรัฐมนตรีอยู่ในอำนาจของตน อาจรวมถึงนายกรัฐมนตรีด้วย เพราะฉะนั้นเวลานี้เราไม่อาจบอกได้เลยว่า ส.ส. หรือ ส.ว. ในเมืองไทย มีก็เปอร์เซ็นต์ที่ได้เงินจากเศรษฐกิจใต้ดิน แต่ถ้าข้อเท็จจริงเปิดเผยออกมา เชื่อว่าจะตะลึงกันไปทั้งประเทศ

พูดอย่างนี้ไม่ได้หมายความว่า เราต้องปฏิเสธทุนนิยมหมด ทุนนิยมนั้นเหมือนกับเงิน คือเป็นขำรับใช้ที่ดี แต่เป็นนายที่เลว ทุกวันนี้เราปล่อยให้ทุนนิยมขยายใหญ่โตจนกระทั่งมีอิทธิพลครอบงำทุกด้านของชีวิตและสังคม ไม่เว้นแม้แต่ความสัมพันธ์ในครอบครัว กับเพื่อนฝูง หรือกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เรายึดถือ สิ่งที่เราต้องคิดกันก็คือ ทำอย่างไรถึงจะควบคุมทุนนิยมไม่ให้มีอำนาจมากเกินไป เราคงปฏิเสธไม่ได้ว่าทุนนิยมนั้นมีประโยชน์อย่างมาก อย่างน้อยการที่เรามีกินมีใช้ได้สะดวก มีการรักษาโรคอย่างทั่วถึง สามารถเข้าถึงความรู้ได้ง่ายดายมาก ก็เพราะทุนนิยม

เมื่อเร็ววันนิตยสาร The Economist รายงานเกี่ยวกับประเทศคิวบา คิวบาเป็นประเทศที่ปฏิเสธทุนนิยม รัฐเป็นผู้วางแผนและกำหนดการผลิต ปรากฏว่าตอนนี้ตามร้านค้าแทบไม่มีอะไรจะขายเลย ตามชั้นต่างๆ วางเปล่าหมด อันนี้สะท้อนให้เห็นเลยว่าทุนนิยมมีความเหนือกว่าสังคมนิยมและเศรษฐกิจแบบอื่นตรงที่ว่ามันสามารถแก้ปัญหาการผลิตไปได้มาก คือสามารถผลิตพอหรือเกินกับความต้องการ ปัญหาอยู่ที่ว่า จะจำหน่ายแจกจ่ายให้เป็นธรรมหรือทั่วถึงหรือไม่เท่านั้นเอง

สิ่งหนึ่งที่จะช่วยควบคุมทุนนิยมไม่ให้มีอำนาจมากเกินไปจนเห็นคนเป็นสินค้า หรือเกิดการเอารัดเอาเปรียบจนเกิดช่องว่างอย่างมากมายก็คือ การทำให้สังคมมีความเข้มแข็งจนสามารถต้านทานไม่ให้อำนาจทุนทำอะไรตามใจชอบได้ มีหลายวิธีที่ทำให้สังคมควบคุมทุนได้ เช่น การส่งเสริมคุณค่าทางสังคมให้สำคัญกว่าคุณค่าทางเศรษฐกิจ

เวลานี้คุณค่าทางเศรษฐกิจมีอิทธิพลมาก เต็มวันใครจะทำอะไร ก็คิดก่อนว่าทำแล้วฉันจะได้อะไร หรือตีค่าการกระทำของตนเป็นเงินเป็นทอง จะแต่งงานกับใครก็คำนวณก่อนว่าจะทำให้ฉันรวยขึ้นหรือจนลง ส่วนรัฐบาลเวลาจะทำอะไร ก็คิดแต่เม็ดเงินหรือผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ โดยไม่สนใจว่าจะส่งผลต่อวิถีชีวิต ความสัมพันธ์ หรือศีลธรรมของผู้คนหรือไม่ อะไรก็ตามที่ทำรายได้ให้ประเทศ ก็เอาทั้งนั้น แม้จะก่อให้เกิดปัญหาอาชญากรรมตามมากก็ตาม

ความคิดแบบนี้ผิดจากแต่ก่อน ชาวบ้านแต่ก่อนเมื่อจะทำนา เขาไม่ได้คิดว่าจะขายข้าวได้เท่าไร หรือนึกแต่ประโยชน์ทางวัตถุ คนทางใต้เวลาจะทำนาเขานึกในใจว่า “นกกินก็เป็นบุญ คนกินก็เป็นทาน” คือทำนาเพื่อเผื่อแผ่ให้คนอื่นด้วย ไม่ใช่ทำนาเพื่อตัวเองได้คนเดียว สมัยก่อนมีการซื้อขายกันก็จริง แต่ก็ได้เอากำไรเป็นใหญ่ ใครไม่มีก็ให้ฟรีๆ หรือแถมให้มากๆ ที่อีสานเวลาปลูกข้าวไม่ค่อยได้ เขาจะมีประเพณี “แผ่” คือ เอาพริก ถั่ว หรือยา ไปแลกข้าวจากบ้านอื่น เวลาแลกกันก็ได้มีการคำนวณว่าของๆ ฉันราคาเท่าไร ถ้าพริกของฉันราคา ๑๐ บาท เธอก็คือต้องให้ข้าวราคา ๑๐ บาท เท่ากัน เขาไม่ได้คิดกันแบบนี้ แต่แบ่งให้กันโดยคำนึงถึงความสมประโยชน์ของอีกฝ่ายหนึ่ง บางทีก็ให้ข้าวในราคาที่มากกว่าพริกที่ได้มาด้วยซ้ำ

คนสมัยนี้เวลาจะซื้ออะไร ก็จะสนใจแต่ว่ามันราคาเท่าไร ถูกหรือแพง นี่เป็นการคิดโดยคำนึงถึงมูลค่าทางเศรษฐกิจอย่างเดียว แต่ไม่ได้ถามต่อไปว่ามันทำลายสิ่งแวดล้อมหรือไม่ ผู้ผลิตเอาเปรียบคนงานหรือเอาเปรียบแรงงานเด็กหรือไม่ หากเราจะตัดทานทุนนิยม ก็ต้องไม่เอามูลค่าหรือคุณค่าทางเศรษฐกิจเป็นหลัก แต่เอาคุณค่าทางสังคมหรือสิ่งแวดล้อมเป็นหลัก คือ ถึงแม้ราคาจะแพง แต่ถ้าเป็นสินค้าซึ่งส่งเสริมชุมชน อนุรักษ์สิ่งแวดล้อมตลอดจนวัฒนธรรมประเพณี ไม่ใช่วิธีโฆษณาที่ดูถูกผู้หญิงหรือกระตุ้นให้คนเห็นแก่ตัว เราควรสนับสนุนสินค้าอย่างนั้น เป็นต้น ถ้าทุกคนมีเกณฑ์แบบนี้ ทุนนิยมจะไม่เลวร้ายเท่าปัจจุบัน

นอกจากการให้คุณค่าทางสังคมเป็นใหญ่เหนือคุณค่าทางเศรษฐกิจแล้ว ก็ควรสนับสนุนเครือข่ายชุมชนหรือประชาสังคมให้เข้มแข็ง เพื่อจะได้ตัดทานอำนาจทุนได้ ไม่ใช่ปล่อยให้มีการสร้างเขื่อนหรือโครงการใหญ่ๆ ตามใจชอบ โดยไม่สนใจว่าจะเกิดผลกระทบต่อสังคมและชุมชนอย่างไร การปล่อยให้นักการเมืองมาทำหน้าที่ตัดทานทุนนิยม เป็นเรื่องหวังได้ยาก จำเป็นที่เราจะต้องส่ง

เสริมกลุ่มต่างๆ ทางสังคมขึ้นมาให้เข้มแข็ง สนับสนุนกฎหมายกระจายอำนาจให้แก่ชุมชน เพื่อสามารถจัดการทรัพยากรท้องถิ่น ตลอดจนจัดการศึกษาที่สอดคล้องกับท้องถิ่นได้ ขบวนการประชาชนสังคมปัจจุบันเริ่มจะก่อตัวขึ้น แต่ยังต้องการการสนับสนุนอย่างจริงจัง

ที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือศาสนาจะต้องเป็นอิสระจากทุนนิยมให้ได้ สถาบันศาสนาส่วนใหญ่ไม่เห็นโทษของทุนนิยม แถมยังเป็นร่างทรงให้กับทุนนิยมหรือบริโคนิยมเสียอีก ปัจจุบันแทบไม่มีศาสนาใดที่ไม่ถูกบริโคนิยมแทรกซึมเข้าไป ทำอย่างไรศาสนาจะเป็นอิสระจากบริโคนิยมให้ได้ อันนี้เป็นเรื่องใหญ่ซึ่งศาสนาจะต้องตอบอย่าไปคิดว่าบริโคนิยมไม่เกี่ยวกับศาสนา การที่คนหันไปคลั่งไคล้บริโคนิยม ก็เพราะศาสนาไม่สามารถให้คำตอบแก่เขาได้ รวมทั้งไม่มีพลังพอที่จะท้าทายบริโคนิยม สิ่งที่เป็นการบ้านศาสนิกชนเวลานี้คือ ทำอย่างไรศาสนาจึงจะเป็นทางเลือกที่เหนือไปจากบริโคนิยม ศาสนาต้องให้คำตอบด้านจิตวิญญาณให้ได้

สาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้คนปัจจุบันเข้าหาบริโคนิยม ไม่ใช่เพราะมันให้ความสะดวกสบายทางกายหรือความสนุกสนานเท่านั้น แต่เพราะมันตอบสนองความต้องการทางจิตใจ เช่น ให้ความหมายแก่ชีวิต ทำให้ชีวิตไม่ว่างเปล่า ในสายตาของคนทั่วไป บริโคนิยมสามารถตอบสนองความต้องการทางจิตใจได้ อย่างน้อยก็ทำให้ชีวิตนี้มีเป้าหมาย คนสมัยนี้จะรู้สึกไม่ว่างเปล่าหากเขามีเป้าหมายว่าชาตินี้ขอให้เงิน ๑๐ ล้าน ขอให้มรดก ๓ คัน หรือมีบ้าน ๑ หลัง แค่นี้เขาก็รู้สึกว่าชีวิตนี้มีเป้าหมายแล้ว แต่เขาอาจไม่รู้ว่าจะถึงแม้ได้ทั้งหมดที่วามแล้ว ก็ไม่ได้ช่วยให้ชีวิตมีความสุขหรือเต็มอ้อม แต่อย่างน้อยบริโคนิยมก็ให้สัญญาว่า เขาจะมีชีวิตที่เต็มอ้อมหากได้สิ่งเหล่านั้นมา

นอกจากนั้นบริโคนิยมยังทำให้เรารู้สึกว่าเราสามารถเป็นคนใหม่ได้ ในจิตใจส่วนลึกของทุกคนย่อมอยากเป็นคนใหม่ เราไม่ค่อยพอใจตัวตนที่เป็นอยู่ บริโคนิยมเข้ามาตอบสนองความต้องการนี้ได้ด้วยการให้คำมั่นสัญญาว่า คุณจะเป็นคนใหม่หากกินโค้ก สวมไนกี้ หรือมีไอพอด คนทุกวันนี้มีความรู้สึกที่ตนเองพร่อง และเชื่อว่าถ้ามีเงินมากๆ และใช้สินค้ามีชื่อหรือสินค้า BRAND NAME เขาจะเป็นคนใหม่ และรู้สึกว่าชีวิตมีคุณค่า เด็กสมัยนี้รู้สึกสูญเสียความเชื่อมั่นในตนเองมาก หากไม่มีกระเป๋าถือ Gucci สะพายไปงานต่างๆ ถ้ามีเงินไม่พอซื้อ ก็ไปเช่าเป็นรายวัน เดียวนี้มีหลายแห่งที่ให้เช่ากระเป๋าถือชื่อดัง เป็นรายวัน คนสมัยก่อนรู้สึกว่าชีวิตมีคุณค่าหากได้ทำความดี เสียสละเพื่อศาสนาหรือประเทศชาติ แต่สมัยนี้ชีวิตจะมีคุณค่าหากได้สะพาย Louis Vitton หรือสวมรองเท้า Nike ในอเมริกาวัยรุ่นถึงกับฆ่าคนตายเพื่อจะได้ขโมย Nike ของเขามาใช้ จะเห็นได้ว่าชีวิตของผู้คนเดี๋ยวนี้นี้ฝากไว้กับสินค้า Brand Name พวกนี้

คำถามก็คือศาสนาจะช่วยให้ชีวิตเรามีคุณค่าได้หรือไม่ ถ้าศาสนาไม่สามารถทำได้ ผู้คนก็ต้องแห่ไปหาบริโคนิยม นี่เป็นเรื่องทำทนายศาสนามาก อย่าลืมนะว่าบริโคนิยมตอนนี้เป็นศาสนาที่มีคนนับถือมากที่สุดในโลก ไม่ว่าคุณจะไปทั่วโลกเหนือ ไปป่าอเมซอน อยู่บนยอดเขาหิมาลัย บริโคนิยมไปถึงหมดโดยผ่านดาวเทียม ทุกหนแห่งมีโค้กไปถึงหมด ไม่เว้นแม้แต่เชิงเขาเอเวอเรสต์ ขณะที่ศาสนาหลายศาสนายังไปไม่ถึง นี่คือการท้าทายทุกศาสนา และควรที่ศาสนิกชนจะต้องหาวิธีการเพื่อให้ศาสนานอกจากจะเป็นอิสระทางทุนนิยมแล้ว ยังสามารถเป็นทางเลือกให้แก่ผู้คนเพื่อออกจากบริโคนิยมได้อย่างแท้จริง

